

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

ВАСИЛЬЄВ С. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
і адміністрування
(Національний фармацевтичний
університет)

УДК 340.15:477«19»

**ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНСЬКИХ
ЗЕМЛЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В 2-ІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.**

Статтю присвячено особливостям правового регулювання трудових відносин фармацевтичних працівників в українських губерніях Російської імперії в 2-ій половині ХІХ ст. Досліджено вимоги і порядок прийому на роботу, заходи соціального захисту, підстави і порядок звільнення фармацевтичних працівників у вказаний історичний період.

Ключові слова: трудові відносини, фармацевтичний працівник, соціальний захист, Лікарський статут.

Статья посвящена особенностям правового регулирования трудовых отношений фармацевтических работников в украинских губерниях Российской империи во 2-й половине XIX в. Исследованы требования и порядок приёма на работу, меры социальной защиты, основания и порядок увольнения фармацевтических работников в указанный исторический период.

Ключевые слова: трудовые отношения, фармацевтический работник, социальная защита, Врачебный устав.

The article is sanctified to the features of the legal adjusting of labour relations of pharmaceutical workers in the Ukrainian provinces of the Russian empire in the 2th half of XIX century. Requirements and order of reception on work, measure of social defence, grounds and order of discharge of pharmaceutical workers are investigational in an indicated historical period.

Key words: labour relations, pharmaceutical worker, social defence, Medical charter.

Вступ. Належне правове регулювання трудових відносин фармацевтичних працівників є запорукою якісного і дбайливого виконання ними своїх трудових обов'язків у будь-який історичний період. Тому вивчення специфіки правового регулювання трудових відносин у різні історичні періоди є достатньо актуальним.

Джерельною базою для підготовки даної статті стали нормативно-правові акти, які були чинними в українських губерніях Російської імперії у 2-ій половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст. Науковці в галузі історії права, на жаль, не приділяють увагу розвитку фармацевтичної галузі в різні історичні періоди. Водночас у працях фахівців з історії фармації можна віднайти певні відомості щодо розвитку аптечної мережі та правового статусу фар-

мацевтичного працівника в історичній ретроспективі. Зокрема, можна назвати дослідження В.О. Борищука та Т.О. Терещука, які згадуються в роботі.

Постановка завдання. Мета цієї статті полягає у встановленні специфіки правового регулювання трудових відносин фармацевтичних працівників в українських губерніях у складі Російської імперії у 2-ій половині XIX ст. – на початку XX ст. Завданнями наукової праці є висвітлення нормативно-правової основи та підстав прийому та звільнення з роботи фармацевтичних працівників, умов праці та заходів соціального захисту в українських губерніях у складі Російської імперії у вказаний історичний період.

Результати дослідження. У 2-ій половині XIX ст. правові норми, що регулювали найману працю, становили частину цивільного законодавства Російської імперії. Прийом працівників на роботу здійснювався шляхом укладення договору про надання особистих послуг, який регулювався Зводом законів цивільних (далі – ЗЦЦ), що складала том X Зводу законів Російської імперії. Відповідно до ст. 2214 ЗЦЦ договір про надання особистих послуг був строковим і укладався, як правило, терміном на п'ять років. Згідно зі ст. 2238 ЗЦЦ заборонялося звільнення за власним бажанням до закінчення терміну договору. Також у ст. 2232 ЗЦЦ була встановлена заборона на виконання іншої роботи під час дії договору про надання особистих послуг [5].

Водночас правове регулювання праці фармацевтичних працівників мало свою специфіку. Нормативно-правову основу для регулювання трудових відносин фармацевтичних працівників в українських губерніях Російської імперії у другій половині XIX ст. складала Лікарський статут та Статут про пенсії Зводу законів Російської імперії, циркуляри Медичного департаменту МВС Російської імперії.

Варто зазначити, що відповідно до ст. 458 Лікарського статуту встановлювалися три звання фармацевтичних працівників: аптекарський помічник, провізор та магістр фармації (аптекарь) [8]. Найнижчим званням фармацевтичного працівника було звання аптечного помічника, а найвищим – магістра фармації. Отримання чергового звання залежало від отриманої освіти, стажу роботи та складання встановлених іспитів.

Відповідно до норми, що містилася в п. 93 Циркуляру МВС Російської імперії від 18 вересня 1858 р. № 2345, прийом в аптечні учні обумовлювався укладенням угоди між управляючим аптекою та аптечним учнем або його батьками. Управляючим аптекою надавалася повна свобода відносно умов договорів щодо прийому особи до складу аптекарських учнів. Учня дозволялося залучати до будь-яких підсобних робіт в аптеці. Водночас управляючий аптекою повинен був навчити учня фармацевтичній справі та підготувати його до успішного складання іспитів на звання аптекарського помічника. У разі виявлення нездатності учня до оволодіння фармацевтичною справою управляючий аптекою повинен був повідомити про це місцевому медичному керівництву протягом року з дня прийому учня до аптеки [2, с. 93].

Згідно з нормами, закріпленими в ст. ст. 482–486 Лікарського статуту, для складання іспиту на звання аптечного помічника особа повинна була протягом тривалого терміну (від трьох до п'яти років) пройти навчання в якості аптечного учня в приватній (вільній) або державній (казенній) аптеці. Для прийняття аптекарським учнем особа повинна була мати три класи гімназичної освіти, що засвідчувалося відповідним свідоцтвом [8]. Як передбачалося ст. 485 Лікарського статуту, для допуску до випробування для отримання звання аптекарського помічника аптекарський учень повинен був надати свідоцтво від навчального закладу, з яким його було прийнято до аптеки, та свідоцтво про перебування аптекарським учнем у строк не менше трьох і не більше п'яти років, підписане управляючим аптекою та засвідчене місцевим керівництвом медичного департаменту МВС Російської імперії [8]. Зазначимо також, що законодавчі акти того часу встановлювали досить чіткий порядок проведення випробувань на звання аптекарського помічника.

У свою чергу, аптекарський помічник, який виявив бажання екзаменуватися на ступінь провізора, зобов'язаний був надати свідоцтво про те, що він прослужив у державній (казенній) або приватній (вільній) аптеці три роки, а також свідоцтво про оволодіння в лікарсько-навчальному закладі повним курсом фармацевтичних наук відповідно до ст. 489 Лі-

карського статуту. Аптекарські помічники вступали до лікарсько-навчальних закладів без іспитів на підставі надання свідоцтва про добру поведінку і наполегливість під час роботи в аптеці. Такі свідоцтва підписувалися аптекарем та місцевим керівництвом медичного департаменту МВС Російської імперії [8]. Звання провізора було наступним для фармацевтичного працівника у його кар'єрному зростанні.

Відповідно до ст. 491 Лікарського статуту до предметів, які входили до екзамену для отримання звання провізора, входили мінералогія, ботаніка, зоологія, хімія, фізика та фармакологія [8]. Водночас для отримання звання магістра фармації працівник згідно зі ст. 496 Лікарського статуту повинен був виконати хімічне та судово-хімічне дослідження, а також під наглядом екзаменатора розв'язати хіміко-фармацевтичне та природно-історичне питання [8]. Таким чином, законодавство Російської імперії регламентувало порядок просування фармацевтичних працівників кар'єрними сходами та проведення необхідних випробувань для отримання пошукачами наступного ступеню.

Керівництво аптечних установ мало право приймати на роботу фармацевтичних працівників не лише за наявності в них відповідної освіти, але й за умови надання свідоцтва про добру поведінку та рід занять за весь час трудової діяльності. Такі свідоцтва могли видаватися утримувачами аптек за кожним місцем роботи фармацевтичного працівника, а за умови відсутності протягом певного часу роботи – місцевими управліннями поліції, що було передбачено циркуляром Медичного департаменту МВС Російської імперії від 14 березня 1857 р. № 2560 [4, с. 81]. Щодо кожного випадку прийому або звільнення з роботи фармацевта керівники аптек були зобов'язані доповідати місцевому медичному керівництву згідно зі ст. 248 Лікарського статуту. Окрім того, вони мали надавати списки працівників із характеристикою їхньої роботи, знань, вмінь та навичок [8]. Таким чином, законодавство Російської імперії встановлювало вимоги до кандидатів на зайняття провізорських посад та умови їхнього прийому на роботу.

В.О. Боришук наголошує, що у XIX ст. в українських землях створювалися як державні, так і приватні аптеки. Зі створенням земств у 2-ій половині XIX ст. розпочався розвиток земських аптек. Розвиток аптечної мережі зумовив формування прошарку професійних фармацевтів [1, с. 31]. Разом із тим правове регулювання трудових відносин фармацевтичних працівників, які працювали в державних або приватних аптеках, здійснювалося на підставі одних і тих самих нормативно-правових актів.

Під час виконання роботи фармацевтичні працівники користувалися заходами соціального захисту. Заходи соціального захисту фармацевтичних працівників в українських губерніях Російської імперії у 2-ій половині XIX ст. – на початку XX ст. встановлювалися Статутом про пенсії та Лікарським статутом Зводу законів Російської імперії. Здебільшого вони стосувалися пенсійного забезпечення фармацевтичних працівників.

Відповідно до ст. ст. 755 – 757 Статуту про пенсії бездоганна служба медичних, ветеринарних і фармацевтичних працівників надавала право на отримання ними або їх вдовами і дітьми пенсій і грошової допомоги. Розмір виплат залежав від стажу роботи, займаної посади або виконуваної роботи. У випадку бездоганної служби протягом двадцяти років фармацевтичний працівник отримував пенсію в розмірі половини отримуваної заробітної плати. Водночас тридцятирічний строк служби за відсутності претензій до працівника надавав право на пенсію в розмірі повної заробітної плати [7].

Згідно зі ст. ст. 771–772 Статуту про пенсії медичні, ветеринарні та фармацевтичні працівники мали право одночасно отримувати пенсію і продовжувати працювати за своєю спеціальністю. Питання про залишення таких працівників на роботі в кожному випадку вирішувалося в індивідуальному порядку місцевим медичним керівництвом [7].

Як передбачалося ст.ст. 791–792 Статуту про пенсії медичні, ветеринарні та фармацевтичні працівники, які втратили працездатність під час роботи за спеціальністю, також мали право на пенсію. У даному випадку можна називати такі грошові виплати пенсією у зв'язку з втратою працездатності. Розмір цієї пенсії залежав від стажу роботи за спеціальністю. Якщо стаж роботи складав від одного до п'яти років, то вона дорівнювала 1/3 заробітної плати.

У випадку служби строком від п'яти до десяти років розмір допомоги складав половину заробітної плати. А коли стаж роботи складав від десяти до п'ятнадцяти років, то дорівнював 2/3 заробітної плати. Якщо ж працівник втратив працездатність після двадцятирічного строку служби, то його пенсія дорівнювала повній заробітній платі [7].

Згідно зі ст. 787 Статуту про пенсії призначення пенсії фармацевтичному працівнику могло бути здійснене за рахунок коштів державного казначейства, міських доходів конкретного міста або за рахунок сум приказів суспільного піклування місцевого земства. Конкретне джерело призначення пенсії залежало від форми власності аптеки, в якій працював фармацевт. При цьому передбачалася можливість надання допомоги міському або земському бюджету з державної казни у випадку недостатності коштів на призначення і виплату пенсій фармацевтичним працівникам [7].

Відповідно до ст. 793 та ст. 797 Статуту про пенсії у випадку загибелі фармацевтичного працівника, пов'язаного із виконуваною ними роботою, його родині виплачувалася одноразова грошова допомога. Якщо стаж роботи становив менше п'яти років, то така допомога дорівнювала річному окладу працівника. А коли стаж роботи перевищував п'ять років, то призначена допомога повинна була складати два річних оклади фармацевтичного працівника. Також вдові фармацевтичного працівника призначалася пенсія в розмірі половини від тої пенсії, яку належало б виплатити фармацевту у зв'язку з втратою працездатності [7].

Також у ст. ст. 795–798 Статуту про пенсії вказувалося на специфіку призначення пенсій фармацевтичним працівникам, які працювали в умовах подолання епідемій тифу, холери або чуми. Один день праці за таких умов зараховувався за двадцять днів до пенсійного стажу. У випадку смерті працівника від вказаних хвороб його родині виплачувалася допомога в розмірі одного річного окладу. Вдові призначалася пенсія у зв'язку з втратою годувальника, розмір якої залежав від стажу роботи фармацевта. Якщо він становив до шести років, то розмір пенсії дорівнював 1/3 заробітної плати. Коли стаж роботи за професією складав від шести до дванадцяти років, то розмір пенсії дорівнював 2/3 заробітної плати. А у випадку праці більше дванадцяти років пенсія дорівнювала повному окладу [7]. Отже, законодавство Російської імперії встановлювало заходи соціального захисту фармацевтичних працівників, що підвищувало престиж фармацевтичної праці.

Особливості звільнення фармацевтичних працівників були передбачені циркуляром Медичного департаменту МВС Російської імперії від 8 травня 1865 р. № 3549. Згідно з вказаним підзаконним актом про звільнення за власним бажанням працівник аптеки повинен був повідомити утримувача аптеки за два місяці до звільнення. Але особа підлягала звільненню лише за згодою керівника або утримувача аптеки. Роботодавець мав право відмовити працівникові у звільненні. Водночас у випадку відмови у звільненні утримувач або керівник аптеки повинен був встановити для такого фармацевта підвищене у півтора рази жалування.

Як було передбачено ст. 279 Лікарського статуту та ст. 891 Уложення про покарання 1866 р., фармацевтичні працівники аптек повинні були точно виконувати вказівки керівника аптеки відносно приготування, зберігання та реалізації ліків, запису відповідних операцій до книг, дотримання порядку. У випадку систематичних зауважень за недобросовісне виконання своєї роботи фармацевтичний працівник міг бути звільнений або позбавлений права на зайняття фармацевтичною практикою на строк до одного, двох або трьох років, а в деяких випадках – назавжди, залежно від міри винуватості працівника. Щодо кожного випадку звільнення працівника аптеки за неналежне виконання своїх обов'язків керівник або утримувач аптеки повинен був повідомити місцеве медичне керівництво. Також про неналежне виконання фармацевтичним працівником своїх обов'язків керівник аптеки повинен був доповісти до губернського медичного управління, якому й належало право позбавити особу права на зайняття фармацевтичною практикою. Зауважимо, що нині особа може бути позбавлена права на зайняття тим або іншим видом діяльності лише на підставі вироку суду. Окрім того, нині за жодних обставин людина не може бути позбавлена права займатися певною діяльністю довічно [9].

Т.О. Терещук вказує, що для української фармації у XIX ст. стали характерними проблеми аптекарської монополії, конкурентної боротьби за отримання дозволу на ведення аптеки, дискримінація прав провізорів-службовців, що наймалися на роботу до аптекаря-власника [6, с. 20]. На нашу думку, обумовлення звільнення фармацевтичного працівника виключно згодою утримувача або керівника аптеки суттєво звужувало можливості підданого імперії до вільного обрання місця роботи. Така ситуація створювала умови для свавілля роботодавців, приниження честі і гідності спеціалістів. Разом із тим необхідно зауважити, що у XIX ст. не лише російське законодавство, але й законодавство європейських країн не передбачало трудових прав працівника в сучасному розумінні.

У 80-х роках XIX ст. у Російській імперії було прийнято низку законодавчих актів, які встановлювали тривалість робочого часу робітників промислових підприємств. Водночас відносно фармацевтичних працівників таких законодавчих або підзаконних актів прийнято не було.

Висновки. Таким чином, правову основу для регулювання трудових відносин фармацевтичних працівників в українських губерніях Російської імперії у 2-ій половині XIX ст. становили Звід законів цивільних, Лікарський статут, Статут про пенсії Зводу законів Російської імперії та циркуляри Медичного департаменту МВС Російської імперії.

Специфіка праці фармацевтичних працівників полягала в таких пунктах:

1) встановлювалися особливі умови прийому до аптек аптекарських учнів. Прийом в аптечні учні обумовлювався укладенням угоди між управляючим аптекою та аптечним учнем або його батьками. Управляючим аптекою надавалася повна свобода відносно умов договорів щодо прийому особи до складу аптекарських учнів;

2) передбачено специфічний порядок прийому на роботу провізорів. Керівництво аптечних установ мало право приймати на роботу фармацевтичних працівників не лише за наявності в них відповідної освіти, але й за умови надання свідоцтва про добру поведінку та рід занять за весь час трудової діяльності;

3) законодавство Російської імперії регламентувало порядок просування фармацевтичних працівників кар'єрними сходами та проведення необхідних випробувань для отримання пошукачами наступного ступеню;

4) особливості соціального захисту фармацевтичних працівників було встановлено в Статуті про пенсії Зводу законів Російської імперії;

5) про звільнення за власним бажанням працівник аптеки повинен був повідомити утримувача аптеки за два місяці до звільнення. Але особа підлягала звільненню лише за згодою керівника або утримувача аптеки. Роботодавець мав право відмовити працівникові у звільненні.

Список використаних джерел:

1. Борищук В.О. Історичний генезис розвитку аптечної справи в Україні на різних етапах її суспільно-економічного та державно-політичного розвитку / В.О. Борищук // Фармацевтичний журнал. – 2014. – № 5. – С. 29–35.

2. Об аптекарских учениках : циркуляр Министерства внутренних дел Российской империи от 18 сентября 1858 г. № 2345 // Сборник законов, правил, наставлений и распоряжений правительства для врачей, фармацевтов, ветеринаров и прочих медицинских чинов / Сост. И.К. Войно. – К. : Типография Е.Я. Фёдорова. – 1871. – С. 93.

3. О порядке увольнения из вольных аптек помощников и управляющих аптеками : циркуляр медицинского департамента Министерства внутренних дел Российской империи от 8 мая 1865 г. № 3549 // Сборник законов, правил, наставлений и распоряжений правительства для врачей, фармацевтов, ветеринаров и прочих медицинских чинов / Сост. И.К. Войно. – К. : Типография Е.Я. Фёдорова. – 1871. – С. 85.

4. О поступлении на службу фармацевтов всех степеней : циркуляр медицинского департамента Министерства внутренних дел Российской империи от 14 марта 1857 г. № 2560 // Сборник законов, правил, наставлений и распоряжений правительства для врачей, фармацевтов

втов, ветеринаров и прочих медицинских чинов / Сост. И.К. Войно. – К. : Типография Е. Я. Фёдорова. – 1871. – С. 81.

5. Свод законов гражданских Свода Законов Российской империи повелением государя-императора Николая Павловича составленного. – Т. 10. – СПб. : Тип. Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1857. – 120 с.

6. Терещук Т.О. Историчні аспекти розвитку фармацевтичного законодавства і освіти, становлення суспільно-професійних організацій у східно-українських землях (XVIII – 1-а пол. XX ст.) : автореф. дис... канд. фарм. Наук : 15.00.04 / Т.О. Терещук ; Львівський державний медичний університет. – Львів, 1997. – 24 с.

7. Устав о пенсиях Свода Законов Российской империи повелением государя-императора Николая Павловича составленного. – Т. 3. – СПб. : Тип. Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1857. – 240 с.

8. Устав врачебный Свода Законов Российской империи повелением государя-императора Николая Павловича составленного. – Т. 13. – СПб. : Тип. Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1857. – 240 с.

9. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных Свода Законов Российской империи повелением государя-императора Николая Павловича составленного. – Т. 15. – СПб. : Тип. Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1857. – 251 с.

ГУДЗЬ Л. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних
дисциплін

(Первомайський політехнічний
інститут Національного університету
кораблебудування імені адмірала Макарова)

УДК 342.821

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

У статті проаналізовано загальне розуміння поняття забезпечення та механізму забезпечення виборчих прав, свобод та обов'язків людини і громадянина та на його основі сформульовано власну дефініцію механізму забезпечення виборчих прав громадян України та його основних елементів.

Ключові слова: вибори, виборче право, забезпечення виборчих прав громадян України, механізм забезпечення виборчих прав громадян України.

В статье проанализировано общее понятие обеспечения и механизма обеспечения избирательных прав, свобод и обязанностей человека и гражданина. На его основании сформулирована собственная дефиниция механизма обеспечения избирательных прав граждан Украины и его основных элементов.

Ключевые слова: выборы, избирательное право, обеспечение избирательных прав граждан Украины, механизм обеспечения избирательных прав граждан Украины.

